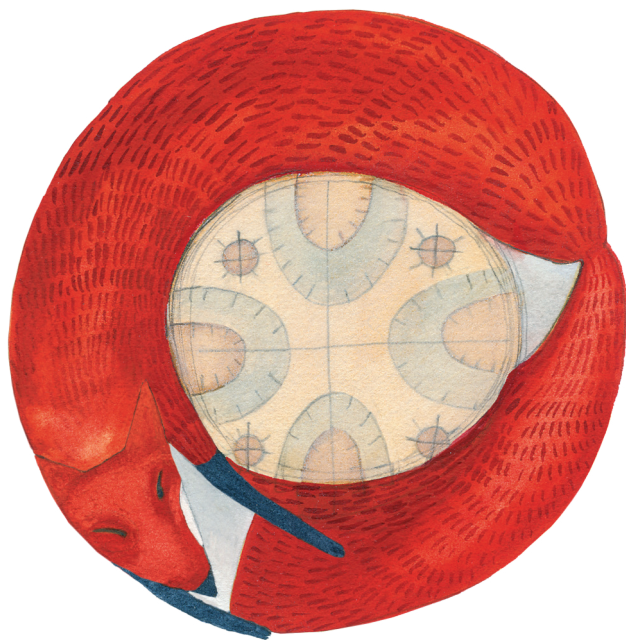

Folkloristide XIV talvekonverents

Piiritu muinasjutumaailm

Teesid

6.–7. märtsil 2019
Cantervilla lossis

Koostanud: Risto Järv

Toimetanud: Inge Annom, Risto Järv, Mairi Kaasik

Kujundanud: Pille Niin

Teesivihikus on kasutatud Katrin Ehrlichi illustratsioone.

Korraldustoimkond:

Inge Annom

Risto Järv

Mairi Kaasik

Kärri Toomeos-Orglaan

Konverentsi koduleht asub veebiaadressil

<http://www.folklore.ee/era/tk2019>

Konverentsi korraldamist on toetanud Haridus- ja

Teadusministeerium (IUT 22-4) ning Euroopa Liit Euroopa

Regionaalarengu fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus).

ISBN: 978-9949-677-02-3

ISBN: 978-9949-677-03-0 (pdf)

Trükk: Bookmill

6. märts

⋮ Kava

9.30 priiküüt (Vanemuise 42 eest)

10.30 majutumine, tervituskohv

11.00 I sessioon, juhatab Risto Järv

Katre Kikas ⋮ *Kana pahema tiiva alla oli kirjutatud...*

Kirjutamine ja kirjutatud tekst imemuinasjuttudes

Anu Korb ⋮ Ottessoni Roosi *vanamesi* jutud

Merili Metsvahi ⋮ Naistegelased esimestes eesti imemuinasjuttude üleskirjutustes

Ants Parktal ⋮ Muinaslooline meeleõõlamine

13.00 lõuna

14.00 II sessioon, juhatab Mall Hiimäe

Mairi Kaasik ⋮ Loodushäälenditest ja looduskõnelustest loomamuinasjuttudes: žanripiire otsimas

Liisa Granbom-Herranen ⋮ Vanasõnad muinasjuttudes, õpetus ja ajaviide

Airika Harrik ⋮ Tuhkatriinu sai printsilt kinga: Muinasjuttudest innustatud aines Facebooki grupis “KalambuR”

15.30 kohvipaus

16.00 III sessioon, juhatab Kärri Toomeos-Orglaan

Mall Hiimäe ⋮ Reinuvader Rebasest ja arast jänese muinasjututegelastena

Riho Viik ⋮ Reinuvader Rebase strateegemid

Risto Järv ⋮ Rebasejuttude kuube värskendamas. Ernst Peterson-Särgava „Ennemuistsete juttude...” versioonidest

Pille Kippar ⋮ Eesti muinasjutt ning muinasjutu-uurija ida ja lääne vahel

18.00 õhtusöök

19.00 IV sessioon. **Piret Päär +** ⋮ Muinasjuttude uus elu

20.00 esitlused:

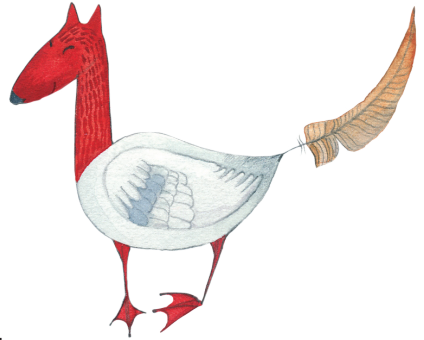
Ernst Peterson-Särgava *Ennemuistset jutud Reinuvader Rebasest*. Tartu: 2019.

Pildi sisse minek. Artikleid välitööde alalt. (Tänapäeva folkloorist, 11). Koost Eda Kalmre. Tartu: 2019.

õhtujutud, saun enne südaööd

7. märts

- 8.30 pruukost
- 9.30 V sessioon, juhatab Mare Kõiva
Eda Kalmre : Varjususmajutud eesti traditsioonis: muinasjuttudest ning romantilise motiiviga muistenditest pajatuste, kuulujuttude ja tõsieluteadeten
Inge Annom : Kuningatütre haiguse ravi
Aado Lintrop : Pühad ja profaansed pühaloode
Mare Kalda : Kauged (muinas)jutud kodusteks muistenditeks: ATU 1645 ja ATU 1645A
- 11.30 kohvipaus
- 12.00 VI sessioon, juhatab Mairi Kaasik
Urmas Sutrop : Lumivalgukese muinasjutt ja Shakespeare'i näidend „Cymbeline”
Heili Einasto : Muinasjutt „Kullaketrajad” balletilaval
Kärri Toomeos-Orglaan : Päri- ja vastukarva lood. Intertekstuaalsusest Toomas Raudami ja Andrus Kivirähki muinasjuttudes
- 13.30 lõunasöök
- 14.30 VII sessioon, juhatab Ülo Valk
Tiiu Jaago : Kas elulool ja muinasjutul on midagi ühist?
Andreas Kalkun : Pankjavitsa kiriku ikoonide jäljed arhiivis. Pühad esemed ja pärimus
Jonathan Roper : Kas ainult „Once upon a time” ja „Happy ever after”?
- 16.00 mõisahärra salapäraseid tegemised mõisakompleksis
- 17.00 tagasipöördumine ↓

Piiritu muinasjutumaailm

Muinasjutt tähendab tavakasutuses imepärast või väljamõeldud lugu. Fiktsionaalset maailma kujutav muinasjutt peegeldab ühiskonda ja kultuuri laiemalt, ületades nii ajalisi, keelelisi kui geograafilisi piire. Folkloristi jaoks on muinasjutt poeetiline rahvajutužanr, mis järgib kindlaid muinasjutule tunnuslikke seadusi ja reegleid. Muinasjutud pakuvad moraalset naudingut (headuse võit kurja üle) ning õpetlikke üldistusi, ühtlasi testitakse neis tegelike ühiskondlike tavade ja kujuteldavate võimaluste vahelisi seoseid. Nii pakuvad jutukangelasele osaks saavad seiklused kogemuslikke paralleele jutustajate ja kuulajate argieluga.

Muinasjutud on liikunud müütiliselt tunnetuselt meelelahutuse suunas ning kandunud teistesse meedia- ja kunstiliikidesse – neid on jutustatud, publitseeritud, joonistatud, etendatud, filmitud jne. Sellega seoses tõstatub küsimus, milliseid sisulisi, vormilisi ja tähenduslikke muutusi selline muinasjuttude ühest meediumist teise üleminek endaga kaasa toob.

Muinasjutu keeles on ammu ajast saanud öelda asju, millest argielus alati kõnelda ei saa, ning sellisena jääb see kõnemood ka

tänapäeval aktuaalseks. Samas annab muinasjutt nii suurtele kui väikestele võimaluse leida endas lapsemeelsust.

Muinasjuttude retseptsioon tänapäeval võib olla ka kriitiline – juttudes esinevate soorollide puhul on nii mõnigi uurija taotlenud traditsiooniliste muinasjuttude ümberkirjutamist. Vägivalla kujutamine ja obstsöönne väljendusviis on teinud probleemseks mõnede tekstide avaldamise jne.

Endiselt huvitab uurijat maailm, mida muinasjutud endas kannavad – ühelt poolt on oluline mineviku rekonstrueerimine ja kaasajale tähenduste andmine nende juttude sotsiokultuurilist tausta arvestades, teisalt luuakse uusi tähendusvälju nüüdisaegsest ühiskonnatunnetusest lähtuvalt. Jätkuvalt uuritakse nii muinasjuttude tekste kui nende taga olevaid uskumusi ning psühholoogilisi, sotsioloogilisi ja kultuuriajaloolisi ilminguid.

14. folkloristide talvekonverentsi korraldab Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi / Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna muinasjuttude töörühm. Konverentsiga tähistatakse töörühma 20. tegevusaastat. Lisaks teaduslike ja rahvalike muinasjutuväljaannete koostamisele oleme alates aastast 2010 korraldanud iga-aastasi muinasjutuseminare Eesti eri paikades. Töörühma kümnes muinasjututeemaline arutelupäev toimub sedakorda folkloristide traditsioonilisel talvekonverentsil ning on eesti keele aasta kohaselt eestikeelne. Konverents leiab aset Põlvamaal Pikajärve mõisas, “muinasjutulises Cantervilla lossis”.

Korraldajad

Kuningatütre haiguse ravi

Inge Annom

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
inge.annom@folklore.ee

memuinasjutt „Rikas vend ja vaene vend” (ATU 613) on Eestis hästi tuntud: sellest on kirjas u 150 varianti, millest enamik on pärit Setumaalt. Lõuna-Eesti keelesaarelt Lutsist (Lätis asuv Ludza linna ümbrus) on kogutud kolm jutuvarianti, millest kaks on eri aastatel jutustanud üks parimaid Lutsi murraku rääkijaid – Agata Jakimenko. Võrdlen neid lugusid ja vaatlen lähemalt episoodi, milles loo peategelane ravib haiget kuningatütart.

Saksa jutu-uurija Lutz Röhrich on uurinud muinasjuttude ja tege-likkuse suhteid. Ta osutab, et muinasjutu elemendid võivad põhineda suuresti kaasaja uskumustel. Muinasjutt „Rikas vend ja vaene vend” on hea aines rahvauskumuste uurimiseks, sest muinasjuttu- tegelaste ravimiseks vajalike meetmete kirjeldusi võis kergesti lae- nata rahvausundist. Selles loos näeme, kuidas rahvapärane hall- tõve- ehk malaariaravi (vt Paal 2014) on laienenud muinasjuttu samamoodi mängeva kergusega, nagu näiteks katoliku vaimuliku tegelaskuju paljudesse teistesse Lutsi muinasjuttudesse. Vähetähtis pole ka teave, et kui katkumuistendeid on kogutud pigem Põhja- ja Lääne-Eestist ning saartelt, siis halltõvemuistendeid on rohkem kirja pandud Ida- ja Lõuna-Eestist, mis viitab lutside seosele Lõuna-Eesti rahvapärимusega.

Kirjandus:

Paal, Piret 2014. *Halltõbi. Eesti muistendid. Mütoloogilised haigused II.* (Monumenta Estoniae Antiquae II). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond, EKM Teaduskirjastus.

Röhrich, Lutz 1956. *Märchen und Wirklichkeit. Eine volkskundliche Unter- suchung.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Muinasjutt „Kullaketrajad” balletilaval

Heili Einasto

Tallinna Ülikool, Balti filmi, meedia,
kunstide ja kommunikatsiooni instituut
heili.einasto@tlu.ee

Ballett on oma sünnist saati (alates 16. sajandi teisest poolest) kasutanud müüte, muinasjutte ja usundilist ainet, et luua tantsimisele narratiivset struktuuri, mis pakuks nii lihtsat meelelahutust kui ka ideoloogilist propagandat ühiskondlike normide tutvustamiseks, kinnistamiseks ja mõnikord ka nende trotsimiseks.

Suur osa kanoniseeritud balletiklassikast tugineb muinasjuttudele või müütidele, nagu „Sülfiid”, „Giselle”, „Luikede järv”, „Uinuv kaunitar”, „Pähklipureja”. Need balletid on tänaseni suured publikumagnetid. Ka Eesti esimene algupärane ballett „Kratt” tugineb rahvapärimusele. Selle libreto sisaldab üleloomulikke elemente, mis on iseloomulikud muinasjuttudele.

Ettekandes keskendun balletile “Kullaketrajad”, mis tugineb Friedrich Reinhold Kreutzwaldi samanimelisele muinasjutule. Teos jõudis lavale 1956. aastal Estonias. Balleti muusikalise partituuri kirjutas Eugen Kapp, lavastas Viktor Päri. Analüüsin muinasjutu lavalist „tõlget”, selle ajaloolist konteksti ning mõtisklen põhjuste üle, miks seda balletti pole rohkem ette kantud, kui välja jätta lühendatud variant Tallinna Balletikoolilt 1976. aastal.

Vanasõnad muinasjuttudes, õpetus ja ajaviide

Liisa Granbom-Herranen

lakgra@utu.fi

Analüüsin vanasõnade ja muinasjuttude suhet esmajoones soome pärimuses. Nii vanasõna kui muinasjutt võivad olla kas vanad (traditsiooniline vanasõna, õpetussõna, muinasjutt) või üsna uued (kaasaegne vanasõna, muinasjutu uudne esitusvorm, nagu näiteks ekraaniteos). Nii muinasjuttudel kui vanasõnadest on mitmeid funktsioone, mis sõltuvad esituse eesmärgist. Tuginedes nii vanasõnade kui muinasjuttude kasutamise ja esitamise osas Charles Briggsi (1988) jaotusele, milles muuhulgas eristatakse pedagoogilist kõnet (*pedagogical discourse*) ja retoorilist kasutust (*rhetorical use*). Muinasjutu stiilivahendite toel illustreeritud laused ja nende taasesitamine vanasõnadena aitavad kaasa jutustatu meeldejätmisele. Kui muinasjuttu kasutatakse vanasõna, annab see eeldatavasti loole lisaväärtust.

Vanasõnadest on seoseid peaaegu kõigi pärimusliikidega. Eraldi seisvaid vanasõnu esineb vaid sõnaraamatutes ja vanasõnaloes. Vanasõnadele on tunnuslik sõltuvus kasutuskontekstist. Pärimusliigid, nagu muinasjutud, võivad läbi ajada ilma vanasõnadeta, kuid raske on kujutleda vanasõna ilma tugitekstita niihästi suulises kui ka kirjalikus vormis. Vanasõna vajab alati raami ja selleks võib olla fiktsionaalne jutustus: muinasjutt, muistend, film. Nii muinasjuttude kui vanasõnade puhul on peetud oluliseks jooneks nende õpetuslikkust. Seda rõhutati 20. sajandi algul Soome koolide lugemikes, muistendites, muinasjuttudes ja piiblitlugudes, mis lõppesid vanasõnadega või õpetussõnadega.

Kirjandus:

Briggs, Charles L. 1988. *Competence in Performance: The Creativity of Tradition in Mexicano Verbal Art*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Tuhkatriinu sai printsilt kinga: Muinasjuttudest innustatud aines Facebooki grupis “KalambuuR”

Airika Harrik

Tartu Ülikool
airikaharrik@gmail.com

Sõnamänguline huumor on Eestis viimastel aastatel kanda kinnitanud. Lisaks silmapaistvatele kalambuuri kirjanikele nagu Keiti Vilms ja Mart Juur tegutseb aktiivseid veebikogukondi, millest suurim ja tuntuim on Facebooki grupp “KalambuuR”. Tegemist on avaliku grupiga, millel on hetkel peaaegu 19 500 liiget.

Ettekandes otsin puutepunkte muinasjuttude ja kalambuuri vahel. Uurin, mil määral ning millist muinasjuttudest inspireeritud ainek “KalambuuRi” grupis leidub. Selle jaoks olen otsinud grupi ajaloost postitusi, mis sisaldavad sõna muinasjutt, või on seotud mõne tuntud muinasjutu pealkirjaga. Pealkirjade valimi olen piiritletud Linda Déghi pakutud 17 ülemaailmselt tuntuima muinasjutsüžee nimistuga (Degh 2003: 30).

Analüüsin, millised süžeed ning motiivid innustavad grupiliikmeid kalambuure looma. Selgub, et Eesti internetikasutaja muinasjuttuteadmus erineb oluliselt Déghi pakutust: 17 süžeed üheksaga pole tehtud ainsatki kalambuuri, see-eest on mõned kirjandusliku taustaga süžeed nimistust välja jäänud, nt „Kolm pörsakest”, „Kolm karu” ning Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsete jutude” jutuvara (nt „Puulane ja tohtlane”, „Tark mees taskus”).

Vaatlen, milliseid seisukohti muinasjututeemaliste kalambuuri-dega väljendatakse. “KalambuuRi” grupi postitused on sageli uudis-folkloorsed ning reaktsiooniks ühiskonnas olulistele teemadele. Muinasjutuainelised kalambuuri-dki võivad sisaldada päevakajalisi osutusi.

Kirjandus:

Dégh, Linda 2003 [1989]. Ilu, jõukus ja võim. Naiste karjäärivõimalused rahvajuttudes, muinasjuttudes ja tänapäeva meedias. – *Mäetagused*, 23, lk 9–55. <http://www.folklore.ee/tagused/nr23/degh.pdf>

Reinuvader Rebasest ja arast jänese muinasjututegelastena

Mall Hiimäe

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
mall.hiimae@folklore.ee

Analüüsin looma(muinas)jutte lähtudes arvamusest, et inimese ja muu looduse (siin: teiste elusolendite) kommunikatsiooni- protsessi kultuurilise väljundi käsitlemisel skaalal inimene–loom on tähelepanu keskmes olnud *homo sapiens*, ent *animal* on mitmel põhjusel varju jäänud. Peapõhjus tundub olevat selles, et inimene ei suudagi objektiivselt ega adekvaatselt tunnetada looma olekut. Tegemist on etoloogilise zoosemiootika ühe valdkonnaga, mida on nimetatud antropoloogiliseks zoosemiootikaks. Teine asjaolu on see, et etoloogia ehk loomade käitumise uurimine kuulub traditsiooniliselt loodusteaduste valdkonda, ent antropoloogiline zoosemiootika kuulub rohkem inimteaduste hulka, nendib Itaalia päritolu semiootik Dario Martinelli (2005: 136–137).

Probleem, kuidas adume vastastikust kommunikatiivset looma ja inimese suhet, tõstatus antropoloogilises zoosemiootikas veidi üle poolesaja aasta eest. Folkloristikas on tunnussõna „antropomorfism” – loomariigi esindajate kujutamine inimesetaolisena – teada-tuntud mõiste, kuid paraku on teemat käsitletud samuti ühekülgsest. Žanride lõikes hõlmab nähtus loomamuinasjutte, tekke- ja seletusmuistendeid, valetamisnaljandeid (Münchhauseni lood), eksempleid, lühivormiliike, regilaule, loodushäälendeid jt. Loomavõrdluste osas on teinud huvitavaid mõtteavaldusi Arvo Krikmann alapeatükis „Fraseologismi ja metafoori suhetest: ekskurss argade jäneste juurde” (2004: 108–113).

Eesti loomamuinasjuttudes on Pille Kippari analüüsi kohaselt (1989) rebane tegelaseks 110, hunt 125, karu 83 ja jänes 38 jututüübis, kuid orav, siil, rott üksnes viies ja põder vaid kolmes jututüübis.

Muinasjutu-rebane on kaval ja õel trikster, pilkealune hunt tema kohtlane paariline. Karu on tugev, kuid rumal, jänes kartlik. Kuivõrd on tegemist looma tegelike omaduste ja käitumisviisidega, kuivõrd inimesepoolse eksliku interpretatsiooniga, kuivõrd stereotüüpianähtustega, püüan selgitada Eesti Rahvaluule Arhiivis talletatud allikmaterjali põhjal, kasutades ka pikaaegsel loodusvaatlusel põhinevaid kirjeldusi ja kogemuslugusid.

Kirjandus:

Kippar, Pille 1986. *Estnische Tiermärchen. Typen- und Variantenverzeichnis.* (FF Communications 237). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Kippar, Pille 1989. Eesti loomamuinasjuttude tegelastest. – *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed*, XII, Tallinn: Eesti Raamat, Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, lk 148–157.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold 1953. *Reinuvader Rebane*. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Krikmann, Arvo 2004. *Sai hea obaduse vastu obadust. Löömist ja peksmist märkivad väljendid eesti keeles.* (Reetor 3). Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 108–113.

Martinelli, Dario 2005. Sissejuhatus antropoloogilisse zoosemiootikasse. Inimeste ja teiste loomade vahelise suhte semiootiline käsitus. – *Acta Semiotica Estica*, II, lk 135–152.

Kas elulool ja muinasjutul on midagi ühist?

Tiiu Jaago

Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

tiiu.jaago@ut.ee

Muinasjutte on iseloomustatud kui fiktsionaalseid tekste, elulugude puhul rõhutatakse aga nende tõsielulisust. Fakti ja fiktsiooni vastandumisele tuginedes eristatakse neid kahte jutužanrit (vt nt Bo G. Nilsson: „Sünnaeg ja -koht, mõnikord kohanimedega täiendatud, on informatsioon, mis neis lühikestes [eluloo] sissejuhatustes antakse. [...] See tähendab, et autobiograafiline narratiiv liigub sotsiaalselt ja geograafiliselt määratud igapäevases keskkonnas, vastupidiselt näiteks muinasjutule, kus see on ebaselge ja määratlemata [...]” (Nilsson 2003: 212)). Samas sisalduvad mõlemas jutužanris tõsielulised sotsiaalsed suhted ja eetilised tõekspidamised, mis kummagi žanri alla kuuluvaid lugusid või vähemalt nende uurimist võiks lähendada. Liati on piir fiktsiooni ja fakti vahel hajus, nagu seda on selgitanud Reinhart Koselleck unenäguude näitel (1999: 70–81).

Ettekande aluseks on elulugude ja suulise ajaloo uurimise kogemus ning selle põhjalt küsin, mil määral võib muinasjuttude ja tõsielul põhinevate lugude uurimises leida ühisosa. Nii muinasjuttudes kui elulugudes on peategelasest lähtuvad temaatilised eelistused, mis kujundavad episoodide valiku ja reastuse ning loo kulminatsiooni (vrd Linda Dégh (2003: 12): „Sarnaselt rahvajuttudele esitavad ka elulood täielikust elukäigust ainult kilde – need on lõpetamata jutustused”). Üha enam tuleb uurimustes esile tõsielulugude mõistmiseks vajalik arusaam loo jutustaja vaatepunktist ja tegelaste paigutumisest ning seda mõjutavatest välisteguritest (vt nt laiendatud paigutumise teooria (*extended positioning theory*), mille kohaselt

mõjutavad jutustaja eneseesitlust mitmed sotsiajalajaloolised, institutsionaalsed, kultuurilised jm tegurid (Block 2017)).

Kirjandus:

- Block, David 2017. Positioning Theory and Life-Story Interviews: Discursive Fields, Gaze and Resistance. – *Identity Revisited and Reimagined: Empirical and Theoretical Contributions on Embodied Communication Across Time and Space*. Ed. Sangeeta Bagga-Gupta, Aase Lyngvær Hansen, Julie Feilberg. Cham: Springer, pp. 25–39.
- Dégh, Linda 2003 [1989]. Ilu, jõukus ja võim. Naiste karjäärivõimalused rahvajuttudes, muinasjuttudes ja tänapäeva meedias. – *Mäetagused*, 23, lk 9–55. <http://www.folklore.ee/tagused/nr23/degh.pdf>
- Nilsson, Bo G. 2003. Sünnilood rootsi tööliste mälestustes. – *Pärimus ja tõlgendus. Artikleid folkloristika ja etnoloogia teooria, meetodite ning uurimispraktika alalt*. Koost Tiiu Jaago. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 211–217.
- Koselleck, Reinhart 1999. Terror ja unenägu. Metodoloogilisi märkmeid ajakogemustest Kolmandas Riigis. – *Tuna*, 1, lk 70–81.

Rebasejuttude kuube värskendamas. Ernst Peterson-Särgava „Ennemuistsete juttude...“ versioonidest

Risto Järv

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
risto.jarv@folklore.ee

Ernst Peterson-Särgava raamat „Ennemuistsed jutud Reinuvaderist rebasest“ (1911) on saanud eesti lastekirjanduse klassikaks. Rebaseromaani sarnast triksterijuttude tsükli luues võttis autor aluseks saksa ja vene muinasjutukogumikke ning vähem ka eesti rahvaluule kirjapanekuid. Teos on kirjanduse ja rahvaluule osavaks ühenduseks, kus on kasutatud rahvajutule iseloomulikke folkloorseid võtteid.

Tervikväljaandena on raamat seni ilmunud seitsmel korral, käesoleval aastal on valminud raamatu kaheksas trükk. Suuri muutusi tegi läbi esimene nõukogudeaegne, 1947. a ilmunud editsioon, mille puhul on autor lisaks keele ajakohastamisele teinud või pigem olnud sunnitud tegema muutusi ka ideoloogilisel tasandil – nii näiteks on asendatud rebase ristilapsed rebase sugulastega (muudetud on ka vastava jutu pealkiri) ning tehtud mõningaid muid ajastuomaseid korrektiive. Suurima muutusena ei roni taat peatükis „Eide surm“ taevasse jumala juurde, vaid autori pikema uusarendusena alustab ebaõnnestunud rännakut vanapagana juurde.

Vaatlen Peterson-Särgava vahendatud ennemuistseid jutte sarnaste eesti arhiivivariantide taustal ning väljaannetes tehtud muutusi. Versioonide võrdlusel on abiks olnud autori märkused Eesti Kultuuriloolises Arhiivis säilitataval kolmanda trüki (1920) eksemplaril (f. 276 M 1:1).

Kirjandus:

Peterson, Ernst 1911. *Ennemuistsed jutud Reinuvaderist rebasest* (Laste jutud, nr 2). Ernst Peterson'i jutustatud. Tallinn: Tallinnamaa kooliõpetajate wastastiku-abiandmise Seltsi kulul.

Peterson-Särgava, Ernst 2019. *Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest*. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Särgava-Peterson, Ernst 1947. *Ennemuistsed jutud Reinuvader Rebasest*. Ernst Särgava-Petersoni jutustatud. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst.

Loodushäälenditest ja loodus- kõnelustest loomamuinasjuttudes: žanripiire otsimas

Mairi Kaasik

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
mairi.kaasik@folklore.ee

Loodushäälendid ja looduskõnelused jäävad žanrikuuluvuselt mitme folkloorižanri piirialale. Neil on kokkupuutejooni rahvalaulude, kõnekäändude ja vanasõnadega, vahel ka naljanditega, aga samuti märkimisväärselt loomamuinasjutu žanriga. Loodushäälendid (sks *Naturlaut*) on vormelid, milles imiteeritakse loomade, lindude, esemete vm tekitatud helisid, kusjuures vormelile antakse ühtlasi mingi semantiline mõtestus (Krikmann 1997: 140). Loodushäälend võib olla ka dialoogiline ning sisaldada kommenteerivat proosateksti. Selliseid loomade, esemete vm objektide dialooge on nimetatud looduskõnelusteks (Krikmann 1997: 141; vt ka Kippar 1985). Just looduskõnelustel on tihedamaid kokkupuuteid loomamuinasjuttudega.

Omaette žanrina on Antti Aarne Eesti muinasjutu- ja muistendi-kataloogis (1918) ära toonud kategooria *Tierstimmen und andere Naturlaute*, mis sisaldab ühtekokku 39 tüüpi. 1931. aastal avaldas üksikasjaliku tüübikataloogi Eesti linnuhäälenditest Eduard Laugaste. Mõni aasta varem oli Oskar Loorits kirjutanud rohkete näidete-ga ülevaateartikli “Looduse häälistsusi ja kõnelusi” (1929).

Loomamuinasjuttudele on iseloomulik loomtegelaste antropomorfiseeritus, neis toimub enamasti mingi tegevus. Loodushäälendites ja -kõnelustes piirduakse peamiselt loomade monoloogi või dialoogiga ning tegevuse kirjeldamiseni sageli ei jõutagi.

Ettekandes peatun loomamuinasjututüüpidel, millel on tihe seos looduskõneluste žanriga või mis sisuliselt moodustuvadki ainult looduskõnelustest. Loomamuinasjuttudest leidub loodushäälendeid ja

-könelusi mitmes tüübis, nt „Munavahetamine” (ATU 240), „Varese haige kael” (Ee 233*), „Vares ja harakas” (Ee 243C), „Varese naisevõtt” (ATU 243*) jt.

Otsin vastust küsimusele, kust tõmmata piiri loodushäälendi (ja loodusköneluse) ning loomamuinasjutu vahele.

Kirjandus:

Aarne, Antti 1918. *Estnische Märchen- und Sagenvarianten. Verzeichnis der zu den Hurt'schen Handschriftsammlungen gehörenden Aufzeichnungen.* (FF Communications 25). Hamina: Suomalaisen Tiedeakatemian Kustantama.

Kippar, Pille 1985. Varese naisevõtt (AT 243*). – *Rahvasuust kirjapanekuni. Uurimusi rahvaluule proosaloomingust ja kogumisloost.* (Emakeele Seltsi toimetised, 17). Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, lk 83–100.

Krikmann, Arvo 1997. *Sissevaateid folkloori lühivormidesse I. Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Laugaste(-Treu), Eduard 1931. *Die Estnischen Vogelstimmendeutungen.* (FF Communications 97). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Loorits, Oskar 1929. Looduse häälitsusi ja könelusi. – *Kümme aastat noorpõlve. Album Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühingu 10-a. juubeli puhul: 1919–1929.* Toim Ago Jõger. Tallinn: ÜENÜ Keskjuhatus, lk 55–69.

Kauged (muinas)jutud kodusteks muistenditeks: ATU 1645 ja ATU 1645A

Mare Kalda

Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond

mare.kalda@folklore.ee

Kui muinasjutu-uurija avastab, et nii mõnigi tavapärase uurimis-traditsiooni kohaselt muinasjutuks klassifitseeritud jututüüp on vaadeldav pigem muistendi žanri alal, võib ta selle tüübi alla kuuluvad vastavad palad muinasjuttude uurimisest välja jätta. Aga kui muistendi-uurija avastab, et muistendiks klassifitseeritud jututüüp „käitub” nagu muinasjutt, kas siis tuleks ka vastavad palad muistendite uurimisest välja jätta? Risto Järv on oma dissertatsioonis niisuguseid liigitamisel kimbatust tekitavaid tekste iseloomustanud kui hägusate žanritunnustega narratiive (Järv 2005: 36). Kui uuritava tekstikogumi moodustamise aluseks pole žanr ega jututüüp (või teatud žanri alal väljenduvad jututüübid), vaid ühendav teema, paigutuvad korraga uurija fookusesse nii puhaste kui hägusate žanritunnustega narratiivid. Nii ongi traditsiooniliste aardejuttude puhul: žanriliselt on aardejutud muistendid, muinasjutud ja pajatused. Tüübi- ja žanripiire tuvastades saab kohe selgeks, et määravam on tüübi-, mitte žanripiir. Samasse jututüüpi kuuluvad aardelood võivad väljenduda muinasjutu või muistendi vormis või olla interpreteeritavad muinasjutu ja muistendi päris laias ja alailma rikutas piiritsoonis.

Ettekandes on vaatluse all kaks jututüüpi, mis rahvusvahelises rahvajutukataloogis leiduvad naljalugude ja anekdootide sektsioonis õnnelike juhuste hulgas (tüübid vahemikus 1640–1674). Tegu on meie maale mujalt rännanud süžeedega, millest on kohalikus pärimuses saanud muistendid. Jututüübis “Varandus kodus” (ATU 1645) näeb inimene unes, et ta leiab linnas sillale minnes aarde. Ta läheb otsima, kuid sillal pole midagi. Teda kõnetab keegi mees, kellele

olevat juhatatud varandust kohas, mille kirjeldusest selgub, et tegu on linna tulnud mehe enda koduga. Viimane läheb tagasi ja leiabki kodust aarde üles. Jututüübis “Unes nähtud varandus” (märksõnaks *Guntram*, ATU 1645A) pikutab kuningas puu all ja suigub unne. Tema teener märkab loomakest (putukat), kes tuleb magava kuninga suust ja tahab üle veenire minna. Teener asetab loomakesele (putukale) mõõga purdeks ja loomake (putukas) pääseb edasi. Hiljem loomake (putukas) naaseb ja poeb magaja suhu. Kuningas ärkab üles ning jutustab oma unenäost, kuidas ta olevat läinud üle silla mägedesse, kus peitub suur varandus. Teener jutustab oma tähelepanekutest. Unes nähtud koht otsitakse üles ning sealt leitaksegi suur varandus.

Kirjandus:

Järv, Risto 2005. *Eesti imemuinasjuttude tekstid ja tekstuur. Arhiivikeskne vaatlus*. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis, 7). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Pankjavitsa kiriku ikoonide jäljed arhiivis. Pühad esemed ja pärimus

Andreas Kalkun

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
andreas.kalkun@folklore.ee

Osa arhiivi talletatud suulisest pärimusest viitab väga otseselt päriselt olemasolevatele kohtadele, inimestele ja objektidele. Rahvalikust õigeusust rääkivad seto legendid ja memoraadid on arhiivis justkui eneseküllaste ja täiuslike tekstidena, kuid on selge, et selliste tekstide paremaks mõistmiseks oleks vaja tunda nende sünnikeskkonda ja jutustajaid. Setode õigeusk on 20. sajandi alguses olnud vähem seotud jumalasõnaga kui pühade rituaalide, kohtade ja esemetega. Suures osas kirjaoskamatute ja venekeelsete pappide juttu kehvalt mõistvate setode jaoks olid õigeusu teoloogia, praktikate ja traditsiooniliste narratiivide õpetajaks ilmselt muuhulgas mingid visuaalsed impulsid, nt ikoonikunst. Eesti Rahvaluule Arhiivi talletatud tekstid seto usundist annavadki hulgaliselt vihjeid nii jutustajate religioossete tegevuste kohta kui ka neid ümbritseva maailma materiaalsete ja visuaalsete aspektide kohta. Tekstide lähilugemine ja lokaalse olustiku tundmine võib anda infokillukesi, mis panevad arhiveeritud narratiivid rääkima visuaalsetest impulssidest, mis on tekstide sünni taga, ja aitavad heal juhul heita valgust talupoegade elavale usule ja religioossetele tegevustele.

Olen püüdnud arhiivist leida 1944. aastal maha põlenud Pankjavitsa kirikuga seotud tekste, mis annaksid teavet kirikus olnud ikoonide kohta. Eelkõige olen huvitunud tekstidest, mis näitavad, kuidas setod nende hävinud materiaalsete objektide ja pühade esemetega suhtlesid. Niisiis proovin piiluda arhiivi talletatud tekstide kaudu kadunud objekte ja uurida nendega seotud tähendusi. Nii nagu suuliselt edasi antav pärimus võib mingite katkestuste või dramaatiliste sündmuste tõttu kiiresti muutuda, võib ka materiaalse

kultuuripärandi hävimine põhjustada katkestusi pärimuses. Põlenud Pankjavitsa kirikuga seotud pärimuskillud näitavad muuhulgas, kuidas pärast põlengut kaob teatud materiaalsete objektidega seotud pärimus. Lokaalselt tähistatav *lujapäiv* ja selle kohalikud tõlgendused on tänases Pankjavitsas, mille elanikkond pole enam setokeelne, kadunud. Samas on sealne usuelu endiselt aktiivne, kuna ajutise kiriku asemele on kerkinud uus, kuid 20. sajandi jooksul toimunud suured muutused rahvastikus peegelduvad ilmselt ka tänases religioosses pärimuses.

Varjusurmajutud eesti traditsioonis: muinasjuttudest ning romantilise motiiviga muistenditest pajatuste, kuulujuttude ja tõsieluteadeten

Eda Kalmre

Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond
eda.kalmre@folklore.ee

Vaevalt et ükski teine teema või rahvajutu motiiv on andnud žanriliselt nii kireva buketi kui varjusurma oma, ulatudes muinasjuttudest ja romantilise motiiviga muistenditest pajatuste, kuulujuttude, ballaadide ja naljadeni. Jutuainesena oli see teema tuntud juba antiikajal, aga eriti aktualiseerus elusalt matmise teema 18.–19. sajandil, kui meditsiiniteaduses hakati tõsiselt tegelema surma (ning elu) tundemärkide tuvastamise probleemiga. Paljud selle ajastu trükised, aga ka meditsiini- ja kirikuringkonnad õhutasid varjusurma hirmu veelgi takka ning see omandas 19. sajandi keskpaigas mitmel pool Euroopas lausa hüsteeria mõõtmed. Hakati rajama surnutele mõeldud haiglaid, tegema spetsiaalseid märguandesüsteemiga kirste jms. Kõige selle taga oli ka valgustusajastule iseloomulik püüd rahvast harida, vastanduda traditsioonilisele surma- ja matusekombestikule ning muidugi tervishoiusüsteemi parandada. (Bonderson 2001, Köhler-Zülch 2012). Teema oli aktuaalne ja mitme sajandi jooksul ammutasid üksteiselt ainekse ning segunesid reaalsed meditsiiniliste juhtumite kirjeldused, rahvaluule ning kirjanduslikud fiktsioonid.

Eestis levisid nii populaarsed näitejutud kui manitsused matmisega oodata ajakirjanduse kaudu 19. sajandil ning veel ka 20. sajandi alguses. Ettekandes antakse mõned viited ajaloolistele allikatele, mis annavad aimu selle hirmu ja lootusega segatud traditsiooni

formeerumise kohta Eestis, ning pakutakse ülevaadet varjusurmaga seotud juttudest ning selle traditsiooni arengutest.

Kirjandus:

Bonderson, Jan 2001. *Buried Alive. The Terrifying History of Our Most Primal Fear*. New York, London: W. W. Norton & Company.

Köhler-Zülch, Ines 2012 [2001]. Jutustused varjusurmast. Faktid ja fiktsioonid meditsiinilistes juhtumikirjeldustes. – *Mis on ühist Gilgamešil ja geeniuurimisel? Käsitlusi kultuurist ja usundist*. Koost Reet Hiimäe. Tartu: EKM Teaduskirjastus, MTÜ Eesti Folkloori Instituut, lk 179–203.

Kana pahema tiiva alla oli kirjutatud...

Kirjutamine ja kirjutatud tekst

imemuinasjuttudes

Katre Kikas

Eesti Kirjandusmuuseum, folkloristika osakond
katre.kikas@folklore.ee

Ettekandes vaatlen Jakob Hurda ja Matthias Johann Eiseni kogudest pärinevates imemuinasjuttudes olevaid viiteid kirjutamisele ja kirjalikule kultuurile. Ehkki imemuinasjutud on suulist päritolu tekstid, on need kogutud ajal, mil kirjaliku sõna osatähtsus kultuuris oli tõusmas. Isegi kui neid rääkisid inimesed, kes olid kirjaoskamatud või piiratud kirjaoskusega, puutusid need inimesed (ja nende lugude kuulajad) siiski igapäevaselt kokku erinevate kirjalike objektidega. Seega pole imestada, et ka imemuinasjuttudest võime leida võrdlemisi palju viiteid kirjutamisele – info liigub kirja teel, kangelane peab valima, milline tee harul osutatud viitadest on talle sobivaim, sõlmitakse lepinguid ja tehakse testamente, kurje vaime peletatakse piiblit lugedes.

Uurin, kes ja miks kirjutavad (ning kirjutatud loevad); mida, millega ja millele kirjutatakse; kas kirjutamine / kirjutatud tekst on pigem osa imeilmast või tavareaalsusest; kuidas jaotuvad kirjutamine ja kirjutatud objektid jututüüpide lõikes.

Sarnaselt taevakirjadega või lugudega kuuendast ja seitsmenda Moosese raamatust on ka imemuinasjuttudes olevad viited kirjutamisele ja kirjalikele objektidele osa rahvaluule valdkonnast, mida võiks nimetada raamatupärimuseks – need on suulisse kultuuri kuuluvate inimeste (või esimese põlvkonna kirjaoskajate) kommentaarid kirjalikule kultuurile.

Eesti muinasjutt ning muinasjutu- uurija ida ja lääne vahel

Pille Kippar

Tallinna Ülikooli emeriitprofessor

piki@tlu.ee

Kui Moskvast kinnitati minu uurimisteema „Eesti loomamuinasjutud” (ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi aspirantuur, 1961–1964), algas materjali arvelevõtmine ning määratlemine: kogujad ja jutustajad, vahekord teiste juturühmadega ja rahvaluuleliikidega, juttude populaarsus ja tegelaste varieerumine. Vaadeldi ka vahekorda trükisõnaga. Valmis teemasse puutuvaid kirjutisi (vt PKB 2005). Esmaseks tööks tuli aines korraldada ning 1964. aastal sai valmis käsikirjaliste eesti loomamuinasjuttude kataloog (360 lk). Seejärel soovitas KKI teadusnõukogu arvele võtta ka trükis ilmunud eesti loomamuinasjutud.

Kataloogis „Estnische Tiermärchen” (1986) on registreeritud ca 3000 käsikirjalist varianti ja 1000 trükiteisendit, sh mitmed kujunemisjärgus loomajuttude tüübid. Teoses on esitatud: 1) juttude liitumised; 2) andmed kogujate (ca 750) ja jutustajate (üle 1000 nime) kohta; 3) loomtegelaste loend (153, ka eesti keeles) koos vastavate jututüüpidega; 4) jututüüpide eestikeelsed nimetused.

Väitekiri eesti loomamuinasjuttudest (Kippar 1990) sisaldab 20 monograafilist käsitlust 37 esinduslikumast jututüübist, mis paigutusid 5 levikurühma: 1) avara levikuga muinasjutud, 2) idapoolsed, 3) läänepoolsed, 4) kohaliku päritoluga muinasjutud, 5) avara levikuga juttude kohalikud arendused. KKI kandidaadinõukogu ees kaitsesin Tallinnas kandidaadikraadi 1990. aastal ja laiendatud nõukogu ees doktorikraadi 1991. aastal.

Kandidaaditöö kaitsmisel hindas oponend Mall Hiimäe väitekirja panust rahvusvahelisse muinasjututüpoloogia uurimisse ja loomamuinasjuttude leviku ning vastastikuste kultuurisuhete

väljaselgitamist ning soovitas tõlkida rahvusvahelisele lugejale töö 2. ja 3. peatüki („Käsitlusi eesti loomamuinasjuttudest, eriti tüüpide leviku seisukohalt” ning „Eesti loomamuinasjutt kui kultuurikontaktide kajastaja”). Väitekirja osad on jõudnud teadusettekanne ja käsitlustena rahvusvahelise auditooriumi ette.

Doktoridissertatsiooni kaitsmisel 1991. a kinnitasid lätlased Eesti loomamuinasjuttude kuulumist samasse põhja-lõuna vööndisse, soomlased tunnustasid põhjalikku ja hoolikat võrdlemistööd, vene uurijad tõid esile ulatuslikku ja ammendavat materjali ning nõukogude teaduse väljajõudmist rahvusvahelisse sarja. Oponent Jevgeni Kostjuhhin märkis, et kui nõukogude uurijad püüavad üksikute näidete varal kirjeldada rahvuslikku muinasjuttu, siis siin on kaasatud analüüsiks kogu materjal. Süžee areaalid langevad vaid harva kokku rahvuslike piiridega, eesti loomamuinasjutte vaadeldakse lääne-meresooe-balti repertuaari osana (vt Ahven 2007: 1228–1230).

Vaatamata juhendaja soovile näha eesti loomamuinasjuttude tüpoloogiat ning kataloogi teaduse “abitööna” kujunes see omaette teadustööks. Lisaks loomamuinasjuttudele on ka laiemalt loomajuttude märkimine uurijatele kasulikuks osutunud. Autori käsitlused on omakorda olnud aluseks EKM Eesti Rahvaluule Arhiivi / TÜ eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna muinasjuttude töörühma käesoleval aastal valmivale uuele loomamuinasjuttude väljaandele.

Kirjandus:

- Ahven, Eeva 2007. *Pilk paberpeeglisse. Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- PKB 2005 = Pille Kippari bibliograafia (1965–2005). Koost ja toim Karin Maria Rooleid. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Kippar, Pille 1986. *Estonische Tiermärchen. Typen- und Variantenverzeichnis*. (FF Communications 237). Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Киппар, Пилле 1990. *Эстонские сказки о животных*. Tallinn: Академия Наук Эстонии, Институт Языка и Литературы. (Käsitlusi).

Ottestsoni Roosi *vanamesi* jutud

Anu Korb

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
anu.korb@folklore.ee

Ettekanne põhineb Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna (nüüd Eesti Rahvaluule Arhiiv) Siberi eestlasest kaastöölise Rosalie Ottestsoni (eluaastad 1899–1979) kirja pandud muinasjuttudel.

Muinasjutte on Eesti Rahvaluule Arhiivi talletatud umbes 200 aasta vältel ning valdav osa neist on üles kirjutatud enne 1940. aastat. R. Ottestsoni kirjanekud Krasnojarski kraist oma sünnikülalt Ülem-Bulankast, naaberkülalt Ülem-Suetukist ja ümbruskonna vene küladest pärinevad suhteliselt hilisest ajast, aastatest 1969–1976, mil muinasjutud olid Eestimaal (v.a Setumaa) aktiivsest kasutusest taandunud.

Rikkaliku vanapärase pärimusega külakogukondadest saatis R. Ottestson arhiivile 78 saadetist, ühtekokku ligi 3000 lk (vt Korb 2015). Tema kirjanekud jutupärimusest moodustavad olulise osa usundilised muistendid, kuid Ottestson on talletanud ka üle 100 muinasjutu.

Rosalie Ottestsoni, nagu paljusid teisigi arhiivi kaastöölisi, võib pidada nii juttude talletajaks kui jutustajaks. Enamasti ei küsitlenud Ottestson teisi kogukonnaliikmeid, vaid vahendas kuuldu külakogukonna ühisteadmisena. Tema kirjanekud on suuresti mõjutatud arhiivitöötajate ajastuomasest suunamisest, kuid neis leidub ka Ottestsoni omapoolseid mõtisklusi ja arvamusi.

Ettekandes keskendun Rosalie Ottestsoni kirja pandud muinasjuttude saatekommentaaridele, mis aitavad mõista koguja valikuid.

Kirjandus:

Korb, Anu 2015. *Roosi Siberi lood*. (Eesti asundused VII). Koost ja toim Anu Korb. Tartu: EKM Teaduskirjastus.

Pühad ja profaansed pühalood

Aado Lintrop

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
aado.lintrop@folklore.ee

Võrdlen kahte mansi juttu, mis on esitajate poolt liigitatud pühade lugude (*jalpõng moit*) kategooriasse. Kuigi vene folkloristid kasutavad selliste lugude kohta termineid *священные сказки* või *мифы-сказки*, ei taha ma mansi sõna *moit* tõlkida muinasjutuks, nagu tavaliselt tehakse, sest selle sõna tähendus on laiem, hõlmates nii müüte, muistendeid, legende kui ka n-ö päris muinasjutte. Püha muinasjutt (mansi *jalpõng moit*) kõlaks eesti keeles igal juhul veidralt. Kasutan muinasjutu asemel sõna *lugu*, sest mul on tunne, et keeleajalooliselt vastab see kõige rohkem mansi sõnale *moit*. Sellega suguluses olev udmurdi sõna *mad'* tähendab näiteks nii juttu, jutustust, mõistatust, vanasõna, kui ka Põhja-Udmurdi laulutraditsioonis n-ö sõnadega laule (lugulaule, vastandatult improvisatsioonilise ja katkendliku tekstiga *krez'*ile).

Lood, mida võrdlen, on „Maa tekkimise püha lugu” (*Maa teelum jalpõng moit*) ja „Eidepoja püha lugu” (*Eekva põgris' jalpõng moit*). Esimese loo keskne tegelane on Kure-Puusa-Pehme-Naha nime all tegutsemist alustav jumalus Maailma-Vaatav-Mees, teises tembutab tema profaanne kuju Eidepoeg. Lugude esitusi lahutab 69 aastat (1889 ja 1958) ning fakt, et esimest jutustas mees, teist aga naine. Seega on „Eidepoja püha lugu” sedalaadi püha tekst, mis oli tuntud ka naistele. „Maa tekkimise püha loo” keskpaigast aga leiame jutustaja märkuse: „Nüüd ongi loo kõige püham osa käes, naised lähevad toast välja, laua peale pannakse hõbemünt”.

Kõige üldisemates joontes on sündmustik mõlemas loos sarnane – peategelane hangib oma tegudega mitmesuguseid hüvesid. Müüdilises loos aitavad tal lisaks omaenda oskustele raskusi ületada üleloomulikud abilised ning saavutatud hüved (naised, jahija kalasaak, koduloomad). Need on lisaks kangelase enda elujärje

parandamisele suunatud tulevase inimeste ajastu kujundamisele. Kuigi Eidepoja-lugu kordab mõnesid müüdilise teksti sündmusi üsna täpselt ja protagonist hangib seal oma riugaste abil samuti naisi ja materiaalseid väärtusi, on nende mõju inimestele kaudsem. Mille poolest siis on see lugu, kus raudteel sõidavad rongid ja linnades elavad vene kaupmehed, üldse püha? Sellele püüangi oma ettekandes vastust otsida.

Naistegelased esimestes eesti imemuinasjuttude üleskirjutustes

Merili Metsvahi

Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond
merili.metsvahi@ut.ee

Kõige esimesed imemuinasjuttude kirjapanekud tehti Eestis Christian Hieronymus Justus Schlegeli (1757–1842) palvel üle kaheksa aasta tagasi. Schlegeli lemmikõpetajaks Weimari gümnaasiumis oli üks esimesi saksa muinasjuttude kogujaid Johann Karl August Musäus. Schlegel elas Eestis küll ainult kolm aastat, ent jäi Eestiga tihedalt seotuks 1783. a siit võetud baltisaksa naise kaudu. Tema soovil talletatud muinasjuttudest on teada neli juttu, mis on saksakeelsed, aga tekstis on sulgudesse lisatud eestikeelseid väljendeid.

Järgmised säilinud imemuinasjuttude üleskirjutused on tehtud tänu Eestis sündinud Arnold Friedrich Johann Knüpfferile (1777–1843) samuti 19. sajandi esimesel veerandil. Tema eesmärk ei olnud koguda mitte niivõrd rahvaluulet, kuivõrd keelenäiteid. Nõnda on Knüpfferi kogu imemuinasjuttude üleskirjutused, mida on kokku 11, eestikeelsed. Lakoonilise stiili tõttu on neid hiljem palju kritiseeritud, ka Friedrich Reinhold Kreutzwaldi poolt.

Need muinasjuttude üleskirjutused on tähelepanuväärsed mitmes mõttes. Esiteks on haruldane juba nende vanus: nii varajasi imemuinasjuttude üleskirjutusi ei ole säilinud ei Soomes ega Lätis. Teiseks on Euroopa passiivse naistegelasega muinasjuttude ohtruse taustal ebatavaline see, kuivõrd aktiivset ja keskset rolli mängivad enamikus neist juttudest naised. Väidan, et nende juttude põhjal saab teha järeldusi toonaste reaaleluiste sugudevaheliste suhete, naise positsiooni ja rahvakommete kohta.

Muinaslooline meelesõõlamine

Ants Parktal

Psühhoanalüüsi ja psühhoanalüütilise
psühhoteraapia keskus Kyrania
ants@psyhhoanaluus.ee

Psühhoanalüüs näeb muinasjuttudes ainet ning muinasjuttude jutustamises suhet, mis koos toetavad kuulaja hinge ja meele arengut. Ettekandes tuuakse näiteid eri viisidest, kuidas psühhoanalüütikud võivad muinasjutte tõlgendada. Psühhoanalüütiline muinasjuttude seletamisviis võib otsida muinasjuttudes psühhoanalüütilise teooria ilminguid, kinnitusi teooria kehtivuse kohta või kasutada muinasjuttude mõistmiseks psühhoanalüütilist teooriat. Folkloristidel on olnud tuliseks vaidlusteemaks Sigmund Freudi väide, et Oidipuse kompleks kehtib kõigis kultuurides – väide, mida teiste erialade asjatundjad ei jaga. Ettekandes vaadeldakse uuemat lähenemisviisi, kus psühhoanalüütiline teooria pakub eelkõige vahendit muinasjuttude mõistmiseks ega näe muinasjutte kui ainet, kust leida kinnitust psühhoanalüütilise teooria kehtivusele. Samuti vahendatakse mõningaid mõtteid seoses eesti muinasjuttudega ning pakutakse välja kaks laiemat uurimisteemat, mis seostuvad nii muinasjuttude kui folklooriga laiemalt. Esimeseks teemaks on peresuhete uurimine oidipaalse teooria ning võimaliku varasema matrilineaarse ehk emajärgse ühiskondliku elukorralduse valguses. Teiseks teemaks on kultuurierinevus maalähedase “sugri” ja linnaliku “igermaani” kultuuri vahel. Kas “sugrilastest” ema ja isa koduse taluelu, looduse ja metsakeskkonna toomine lapse meelde võib kujundada erineva meeleilma ja peresuhete lõimingu kui “igermaani” kultuuris? Põhjalikumalt on käsitletud Friedrich Reinhold Kreutzwaldi teisendit muinasjutust „Vaeselapse käsikivi” meelesõõlaja vaatenurgast ja arusaamast.

Kas ainult „*Once upon a time*” ja „*Happy ever after*”?

Jonathan Roper

Tartu Ülikool, eesti ja võrdleva rahvaluule osakond

jonathan.roper@ut.ee

Lugude alguses ja lõpus kasutatakse kõige tõenäolisemalt vorme. Ettekandes analüüsitakse Inglismaal ja Newfoundlandis talletatud inglise traditsiooniliste narratiivide algus- ja lõpuvorme ning nende kasutamist. Käsitletakse selliseid jutte mõjutavaid tegureid nagu jutu žanr ja liik, esineja isiksus, välitöö olukord jne. Inglise keelt kõnelevate jutustajate vormeleid võrreldakse Euroopa ja Ameerika juttude vormelitega.

Lumivalgukese muinasjutt ja Shakespeare'i näidend „Cymbeline”

Urmas Sutrop

Eesti Kirjandusmuuseum

urmas.sutrop@kirmus.ee

William Shakespeare'i näidend “Cymbeline” trükiti esmalt “Esimenes foolios” (“Mr. William Shakespeares Comedies, Histories, & Tragedies” [The First Folio] (1623)). Selles kogumikus on näidend paigutatud tragöödiate, hilisemates väljaannetes tihti aga romansside (armulugude), tragikomöödiate või vahel ka komöödiate hulka. Näidendi kirjutamise täpne aeg ei ole teada. Aastast 1611 on säilinud kirjalik ülestähendus näidendi lavastamise kohta.

Tutvustan lühidalt näidendit “Cymbeline” ja selle allikaid. Lumivalgukese ja “Cymbeline'i” kangelanna Innogeni (Imogeni) lugude vahel on paralleele otsitud juba 19. sajandi keskpaigast (Schenkl 1864, Leonhardt 1883) kuni tänapäevani välja (nt Rosenberg 1991, Artese 2015). Vaatan värske pilguga üle Shakespeare'i näidendi tekstis esinevad kohad, mida võib seostada Lumivalgukese muinasjutuga. Küsin ettekandes, kas näidendis leiduvate motiivide hulgas on ikka Lumivalgukese muinasjutu motiive või on kokkulangevused juhuslikud. Pärast seda teen oletusi nende motiivide päritolu kohta ning analüüsin kirjanduses esitatud seisukohti. Teen ka väikese kõrvalepõike Shakespeare'i loomingusse, kus esinevad mõned samad motiivid mis “Cymbeline'is” ja mida võib seostada Lumivalgukese muinasjutuga (“Romeo ja Julia”, “Suveöö unenägu”, “Macbeth”, “Kuningas Lear”, “Nagu teile meeldib”). Lõpuks esitan kokkuvõtvad mõtted Lumivalgukese muinasjutu ja Shakespeare'i “Cymbeline'i” paralleelidest.

Kirjandus:

Artese, Charlotte 2015. *Shakespeares Folktale Sources*. Newark: University of Delaware Press.

Leonhardt, B. 1883. Ueber die Quellen Cymbeline's – *Anglia. Zeitschrift für englische Philologie*, 6, S. 1–45.

Rosenberg, Bruce A. 1991. *Folklore and Literature: Rival Siblings*. Knoxville: The University of Tennessee Press.

Schenkl, Karl 1864. Das Märchen von Schneewittchen und Shakespeare's *Cymbeline* – *Germania. Vierteljahrsschrift für deutsche Altertumskunde*, 9, S. 458–460.

Päri- ja vastukarva lood. Intertekstuaalsusest Toomas Raudami ja Andrus Kivirähki muinasjuttudes

Kärri Toomeos-Orglaan

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv
karri.toomeos-orglaan@folklore.ee

Vendade Grimmide muinasjuttudel on kindel koht meie kultuurilises mälus ning veel 21. sajandilgi tugineb arusaam muinasjutu žanrist just väljaande „Kinder- und Hausmärchen” eeskujule. Oluline pööre muinasjuttude kontseptsioonis toimus 19. sajandil. Romantikute käsitus rahvaluulest kui poeesia hällist kujundas muuhulgas ka muinasjutu kui rahvajutu käsitusviisi. Mitmesuguste kirjanduslike ja rahvalike muinasjutukogumike publitseerimine tegi 19. sajandist omalaadse muinasjutusajandi, mille järellainetuses me jätkuvalt liigume.

Muinasjuttude kestev populaarsus tugineb vähemalt osaliselt selle jutužanri avaral retseptsioonil. Ettekandes vaatlen lähemalt kahe eesti kirjaniku muinasjututöötusi – Toomas Raudami “Uued Grimmi muinasjutud. Muinasjutt Bob Dylanist” (2011) ja Andrus Kivirähki “Lood” (2012). Mind huvitab, milliseid sisulisi, vormilisi ja tähenduslikke seoseid autorid oma juttudes võrreldes alustekstiga loovad. Kui palju on neis uut, kui palju vana; kas suhe alustekstiga on dialoogiline, destruktiivne või sootuks midagi muud. Vaatluse lähtepunktiks olen võtnud Saksa kultuuriantropoloogi ja filoloogi Dagmar Burkharti käsitluse rahvalike ja kirjanduslike muinasjuttude intertekstuaalsusest (Burkhart 2008). Burkharti uurimus keskendub küll vene kirjandusliku muinasjutu ja rahvaliku muinasjutu omavahelistele suhetele, kuid käsitluses välja toodud kaks peamist

intertekstuaalsuse tüüpi – tüpoloogiline ja temaatiline – on universaalsed ning kohalduvad ka siinsele materjalile.

Kirjandus:

Burkhart, Dagmar 2008. Märchen nach dem Märchen: russische Volksmärchen und ihre Literarisierung – *Fabula* 49, Heft 1/2. Berlin, New York: Walter de Gruyter, S. 47–69.

Kivirähk, Andrus 2012. *Lood*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Raudam, Toomas 2011. *Uued Grimm'i muinasjutud. Muinasjutt Bob Dylanist*. Tallinn: Tuum.

Reinuvader Rebase strategeemid

Riho Viik

Õigusbüroo VK & Partnerid OÜ

rihoviik@hotmail.ee

Probleeme saab lahendada toore jõuga või õigusele toetudes, kuid lahendamatuna näivaid olukordi reguleeritakse pigem kavalusega. Kui vastuolu ületatakse ühepoolse kavalusmenetlusega, siis vastane selle plaani ja elluviimise lavastust ideaaljuhul ei aimagi. Kavalus võimaldab probleemi lahendada, kui vastane asendab varjatult senise regulatsiooni kavaldajale sobiva uue regulatsiooniga. Hiinlastel on selleks 36 strategeemi ehk sõjakavaluste süsteemi, 6x6 võttemaatriks. Selgub, et meie esivanematel oli analoogilisi kõiki 36 kavalusliiki sisaldavaid võttekomplekse kolmekordselt nii Kaval-Antsu, Rehepapi kui Reinuvaderi lugudes. Sõjakavalustega võrreldes olid Reinuvaderil analoogselt kasutuses kõik 36 kavalusliiki, Reinuvader Rebase strategeemi.

Kavalusmenetlusel on regulatiivne süvaspetsiifika, mida ilma kuusastmiku uurimismeetodita on raske märgata. Alles nüüd suudame esivanemate kõiki kavalusvõtteid süsteemselt klassifitseerida, kavaluse regulatiivse tööpõhimõtte avada, sobivat kavalusvõtet teadlikult konstrueerida.

Lihtsamal juhul kasutab Reinuvader lahenduseks regulatiivselt sobivat üksikkavalust. Keerulisem olukord on lahendatud teisel fraktaalsustasandil kõiki kuut liiki regulaatoreid kasutades, mida sõnavormis kirjeldatakse kavalustena. Kavalused moodustavad jutusüžees allsüžee, milles luuakse samm-sammult vastuolu ületades uus lõpetatud olukord, püsikindel homöostaatiline tasakaal, kus on paralleelses koostöös kõik regulatsiooniliigid. Reinuvaderi lugudest õnnestus selliseid kavaluste terviksüsteeme leida 5, mille võtted moodustavad tema 70 klassifitseeritud kavalusest tähelepanuväärse osa – 43%. Odysseuse kavaluste mustris moodustasid samuti 70 kavalusest 8 võttesüsteemi lausa 69%.

Pikemaid 6x6 funktsiooniga süžeearendusi (ehk fraktaalsed all-süžeed põhisüžees) leidub imemuinasjuttudes, mida on uurinud strukturalist Vladimir Propp. Süsteemse kuusastmikuga on põhimõtteliselt teada, millist regulatsiooni liiki loo arenduses järgnevalt otsida, et kergemini leida kõiki eri liiki funktsioone või kavalusvõtteid.

Kavaldab kogu elusloodus, kavaldamine on lahendusmenetlustest iidseim. Odysseuse kavalused levisid 3200 aastat tagasi laulikute lugudes, meil levisid Reinuvaderi kavalad võtted muinasjuttudes alles hiljem kirjasõna ja teadusuuringutega. Tundub paradoksaalne, et juristile kui probleemilahendajale vajaliku kavalusmenetluse õppimiseks on nagu esivanematelgi olulised kavalusmüüdid ja muinasjutud, sh Reinuvaderi kavalused. Kavalusmenetluse õpik tuleb alles koostada.

Kirjandus:

Viik, Riho 2017. Reinuvaderi (strategeemsed) kavalused. – *Esivanemate kavalused. 36 strategeemi, Odysseuse, Kaval-Antsu, Rehepapi, Reinuvaderi klassifitseeritud kavalustekogud*. Tallinn: Reinuvaderi Kirjastus, lk 214–229.

☼ Muinasjuttude uus elu

Piret Päär

Rahvakultuuri Keskus / Jutukool

Piret.Paar@rahvakultuur.ee

Muinasjutuvestjana puutun ma muinasjuttudele uue elu andmisega kokku peaaegu iga päev. Heal meelel jagan oma kogemusi koostööst muinasjutu ja vestja vahel. Täiskasvanute koolitajana saan ma tihti tagasisidet selle kohta, kui raske on koostööd nende kahe vahel luua.

Olen üles kasvanud kogukonnas, kus lugude jutustamise traditsioon oli veel täies elujõus. Lapsepõlves kuulnud lood ja jutustajad ongi häälestanud mu kõrva lugude lainele ja teinud jutustamise teema mu südameasjaks. Olen lõpetanud Tallinna Riikliku Konservatooriumi lavakunstikateedri draamanäitlejana (1986). Teatrikogemus on andnud selge äratundmise, kus lõpeb ehe jutustamine ja algab teater.

Ennemuistsed jutud

Reinuvader Rebasest

Redigeerinud ja saatesõna kirjutanud Risto Järv
Kujundanud ja pildid joonistanud Katrin Ehrlich
Tartu: EKM Teaduskirjastus 2019

Rahvajuttude rebane on täis kavalust ja krutskeid. Eesti lastekirjanduse klassik Ernst Peterson-Särgava on sõlminud rahvusvaheliselt tuntud jutuainese kahekümneks looks. Seltsiks ja vaenlaseks on Reinuvader Rebasel metsas hunt ja karu, külas kass, kukk, oinas ja teised loomad ning inimesed. Rebase jultumus viib ta tihti täbarasse olukorda, kust aga leidlikkus jälle välja aitab. Nagu päriselus, nii ka loomalugudes on raske tegelastesse ühetiselt suhtuda, nii et see, kes on hea, kuri või naeruväärne, jääb lugeja otsustada.

Pildi sisse minek.
Artikleid välitööde alalt.
(Tänapäeva folkloorist, 11)

Koostanud Eda Kalmre
Tartu: EKM Teaduskirjastus 2019

Kogumikku on koondatud seitse artiklit välitööde ajaloost, rahvaluule kogude kujunemisest erinevate välitööde käigus, välitöid mõjutanud ideoloogiatest, probleemidest välitöödel kriisiipiirkondades ning tänapäevastest välitöödest eri internetikogukondades. Artiklite autorid on eri institutsioonide ja lähierialade teadlased: folkloristid Liina Saarlo, Anu Korb, Tiiu Jaago, Mare Kalda, Andreas Kalkun, ajaloolane Kalev Jaago, etnoloog Aivar Jürgenson ja sotsiaalteadlane Katrin Tiidenberg.

Välitöid tehakse tänapäeval päris maailma paikades, aga üha enam ka virtuaalsetes kohtades. Artiklikogumiku üks eesmärke on anda aimu välitöid tegevate eri valdkondade teadlaste kogemustest ja uurimisvaldkondadest ning sellest, kuidas välitöödel uurija ja uuritava koostöös kujuneb kogutud materjali sisu. Kogumiku artiklid on varustatud ingliskeelsete kokkuvõtetega.

Osalejad

Inge Annom
Heili Einasto
Ave Goršič
Liisa Granbom-Herranen
Paul Hagu
Airika Harrik
Mall Hiimäe
Anna Hints
Tiiu Jaago
Risto Järv
Aivar Jürgenson
Mairi Kaasik
Mare Kalda
Andreas Kalkun
Eda Kalmre
Merit Kask
Katre Kikas
Pille Kippar
Anu Korb
Mare Kõiva
Helen Kõmmus
Helen Kästik
Liilia Laaneman
Kanni Labi
Aado Lintrop
Alar Madisson
Jüri Metssalu

Merili Metsvahi
Pille Niin
Janika Oras
Tuuli Otsus
Ants Parktal
Lona Päll
Piret Päär
Reeli Reinaus
Mari-Ann Remmel
Jonathan Roper
Liina Saarlo
Mari Sarv
Rein Saukas
Jaan Sudak
Urmas Sutrop
Taive Särg
Jaan Tamm
Kadri Tamm
Kärri Toomeos-Orglaan
Astrid Tuisk
Ülo Valk
Valdo Valper
Aimar Ventsel
Riho Viik
Liisi Voll
Tiina Vähi
Ergo-Hart Västrik

